

Nijdam, Han, **Lichaam, eer en recht in middeleeuws Friesland. Een studie naar de Oudfriese boeteregisters** (Dissertatie Leiden 2008, Middeleeuwse studies en bronnen 114; Hilversum: Verloren, 2008, 397 blz. + cd-rom, ISBN 978 90 8704 051 2).

Dit als proefschrift verdedigde boek is een historisch-antropologische studie naar menselijke fenomenen uit het verleden, in het bijzonder naar wat de auteur noemt de diepgewortelde menselijk driften eer en recht. Onder eer verstaat Nijdam agressie, geldingsdrang en krijgshaftigheid; onder recht rechtvaardigheidsgevoel, empathie, sociale inslag. Deze invulling van eer en recht als menselijke driften zal niet iedereen zonder meer aanspreken en ook Nijdam zelf houdt er niet aan vast. Zo stelt hij bijvoorbeeld agressie, geweld en eer soms naast elkaar als afzonderlijke fenomenen en gebruikt hij eer ook in de meer gangbare objectieve en subjectieve benaderingen van eer die men bewijst of reputatie die men geniet, respectievelijk hetgeen men aan zichzelf verplicht is of eergevoel. Hetzelfde geldt voor de invulling van het begrip recht. Ook dat gebruikt hij in verschillende betekenissen, zoals (objectief) een geheel van regels of (subjectief) een bevoegdheid.

Het boek bestaat uit twee delen. Deel 1 bevat een historisch-antropologische analyse van het lichaams- en mensbeeld in middeleeuws Friesland gebaseerd op een tekstuele analyse van boeteregisters, die als deel 2 op een CD-rom is toegevoegd.

In hoofdstuk 1 wordt met behulp van begripsvorming vanuit de cognitieve taalkunde en de culturele antropologie een theoretische basis uitgewerkt, die leidt tot een drielichamen model: fysiek, sociaal en politiek. Alvorens daarop in te gaan bespreekt Nijdam in hoofdstuk 2 het fenomeen compensatie en geeft hij een overzicht van de Oudfriese boete- of compensatieregisters en hun onderlinge verhoudingen. De filologische analyse en onderbouwing van deze relaties is te vinden in deel 2, waarin ook kritische edities van elf boeteregisters staan.

De mogelijkheid van compensatie komt voor in een zogenaamde vetemaatschappij waarin krenking van iemands eer leidt tot vijandschap tussen groepen mensen en gereguleerde wraakneming. De vete kan echter opgeheven of verzoend worden door het verstrekken van compensatie. De compensatie geschiedt in de vorm van bedragen in geld (of goederen) die tot standaarden verworpen en als zodanig worden vastgelegd. Nijdam bespreekt negentien Oudwestfriese en Oudoostfriese teksten uit verschillende tijden en met verschillen in teksttradities. Naast de boeteregisters zijn er ook nog andere bronnen met compensatielijsten. De verschillen tussen de besproken teksten vlakken echter niet weg dat er een duidelijke continuïteit bestaat ten aanzien van het systeem van compensatie.

Hoofdstuk 3 gaat dieper in op het vete- en compensatiesysteem. Opsommingen van wondlijsten komen in de vroege middeleeuwen bij vele volkeren voor. Echter, wanneer elders de vetemaatschappij, waaraan de boetes of compensaties verbonden zijn, verdwijnt en geschilbeslechting en bestraffing door een 'overheid' gaat plaatsvinden, gebeurt dit in Friesland niet en blijft daar de vetemaatschappij voortbestaan met een steeds verder verfijnd boetesysteem.

In de hoofdstukken 4-6 staan dan de drie lichamen centraal. Eerst het fysieke lichaam. Wat zeggen de boeteregisters over verwondingen en over het menselijk lichaam? Nijdam realiseert zich hierbij goed dat hij andere vragen stelt aan zijn – juridische – bronnen dan waarvoor deze bronnen zijn geschreven. Daarna volgt het sociale lichaam: de lichaamssymbolieken van het lichaam als land of als huis. Een functionerend lichaam was van levensbelang om aan de maatschappij te kunnen deelnemen. Daarvoor moest de Vrije Fries kunnen beschikken over zijn zes ledematen (ogen, handen en voeten) en zijn vijf zintuigen, alsmede over de bijstand van zijn zes 'handen': vader, moeder, broer, zuster, zoon en dochter. Alhoewel Nijdam zegt dat men niet ten koste van alles schema's

over elkaar heen moet willen projecteren, doet hij niettemin een poging om zijn schema's van de zes handen en de zes ledematen met oude schema's van methoden van verwantschapsberekening via de gewrichten met elkaar te verbinden. Dat blijkt echter een brug te ver te zijn.

In de opvatting van Nijdam is in het Oudfriese recht het weergeld, het bedrag dat in geval van een doodslag betaald moest worden, in eerste instantie bedoeld als compensatiebedrag om eerverlies te compenseren. In de boeteregisters worden de compensatiebedragen gerelateerd aan dit weergeld. Men kon bij verwonding meer of minder dan een weergeld als compensatie krijgen. Nijdam spreekt in dit verband van eerverlies als de mate van *disability*, dat wat iemand niet meer kan. Je zou je echter kunnen afvragen of eerverlies wel de (enige) grond voor compensatie was en of niet naast (of wellicht soms zelfs in plaats van) de compensatie wegens eerverlies compensatie (ook) plaatsvond wegens beperking van verdien capaciteit of handelingsmogelijkheden van het slachtoffer, zonder dat dit altijd aan eerverlies werd gerelateerd.

Bij het politieke lichaam wordt de status en positie van de Vrije Fries in de samenleving bepaald met behulp van een model van concentrische cirkels. Dit model beschouwt Nijdam als een verklaringsmodel dat het resultaat is van zijn bevindingen en dat daardoor mogelijk breder toepasbaar is.

In zijn conclusie benadrukt hij ten slotte dat zijn onderzoek hem niet alleen met verandering heeft geconfronteerd, maar integendeel juist heel sterk met continuïteit en universaliteit. De bijlagen bevatten een overzicht van het Oudfriese corpus van rechts- en verzamelhandschriften en andere Oudfriese bronnen, alsmede een overzicht van de wondlijsten in de *Lex Frisionum*. Daarnaast is er een glossarium met de belangrijkste Oudfriese termen voor lichaamsdelen, verwondingen en vergripen en een naam- en zaakregister.

Door de filologische en vooral (historisch-) antropologische benadering van de boeteregisters,

die toch in de eerste plaats rechtsbronnen waren, heeft Nijdam het onderzoek naar deze bronnen in een verfrissend nieuw perspectief geplaatst en bijkomende onderzoekswegen geopend. Ook voor (rechts)historici is er nu opnieuw werk aan de winkel. Zo gaat Nijdam maar beperkt in op de manier van procederen, wordt de invloed van het Romeins-canonieke recht wel genoemd, maar niet uitgediept, en wordt niet ingegaan op mogelijke andere wegen van infiltratie of receptie van Romeins recht dan via het canonieke recht. Dat is van belang omdat wat in het Germaanse recht onder eer werd verstaan sterk verschilde van wat onder het Romeinsrechtelijke *iniuria* werd begrepen. Evenmin vindt een diepgaande (rechts)vergelijking plaats met andere dan Friese bronnen, al wordt een aantal van dergelijke bronnen wel genoemd. Uitgaande van Nijdams conclusie omtrent continuïteit en universaliteit liggen hier nog veel mogelijkheden voor (vak) grensoverschrijdend onderzoek. In elk geval vormt het boek van Nijdam een fascinerend en intrigerend werk voor ieder die zich bezighoudt met of belangstelling heeft voor de Friese of de middeleeuwse geschiedenis.

B.C.M. JACOBS,

UNIVERSITEIT VAN TILBURG

Timmer, Rijk, ***Profeet in eigen land.***

Philips van Leiden en het publiek belang

(Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2008, *Middeleeuwse studies en bronnen* 112; Hilversum: Verloren, 2008, 307 blz., ISBN 978 90 8704 026 0).

De Cura reipublicae et sorte principantis van de veertiende-eeuwse Hollandse rechtsgeleerde Filips van Leiden is een moeilijk boek. Niet zozeer vanwege het Latijn, hoewel dat ook niet altijd duidelijk is, maar vooral vanwege het genre. De *Cura* is een juridisch tractaat, waarin in 85 casussen

commentaar wordt geleverd op delen van het Romeinse recht. Het belang daarvan kan alleen worden beoordeeld door iemand die zeer goed thuis is in het Romeinse recht en in de bestudering daarvan in de middeleeuwen. Alleen wie weet wat Philips tijdens zijn studie aan de universiteit van Orléans heeft geleerd en genoteerd, kan vaststellen wat de auteur toevoegt en waarin hij origineel is. Bovendien is de *Cura* lastig te interpreteren vanwege de ondoorzichtige relatie met de politieke werkelijkheid. Philips van Leiden reageert onmiskenbaar op de actualiteit, maar het is lang niet altijd duidelijk welke actualiteit het betreft. Waarschijnlijk heeft de auteur de kern van het eerste deel van zijn tekst (casus 1-34) in 1352 aangeboden aan de Hollandse graaf Willem V. De huidige vorm, bekend uit een druk uit 1516, is echter het resultaat van jarenlange aanvulling en bewerking, tot vlak voor de dood van de auteur in 1382. Wie iets wil zeggen over de intenties van de auteur, moet dus eerst onderscheid maken tussen oertekst en aanvullingen, en vervolgens trachten die aanvullingen te dateren.

De Leidse rechtshistoricus Robert Feenstra heeft zich in de laatste decennia van de vorige eeuw vooral met de juridische context bezig gehouden, terwijl de historicus Piet Leupen in 1975 geprobeerd heeft het boek te interpreteren tegen de achtergrond van de politieke situatie in de veertiende-eeuwse Nederlanden. En nu is er de dissertatie van de rechtshistoricus Rijk Timmer. Die moeten we vooral zien in het verlengde van Feenstra's werk. Feenstra stelde vast dat de onvervreemdbaarheid van het erfgoed van de *res publica* het hoofdthema van het boek vormde en dat daarin ook Filips' voornaamste betekenis moet worden gezocht. De vorst mocht van sommige rechten geen afstand doen, 'vanwege het behoud van de *res publica*, wier welzijn berust op de macht van de vorst' (casus 1, 7). Timmer gaat in zijn boek na welke rechten de vorst volgens Filips uitoefent in het publiek belang en welke rechten hij derhalve niet mag vervreemden. Hoofdstuk 6 is helemaal aan deze vraag gewijd.

In een uitvoerige en systematische bespreking komen achtereenvolgens aan de orde: rechten met betrekking tot delstoffen, energie en water, verkeer en vervoer, munt en belasting, bestuur, rechtspraak en ambten en steden, gilden, openbare werken en onderwijs. De rest van het boek vormt een inleiding op deze uiteenzetting. Uitgelegd wordt wat de *res publica* is (belangengemeenschap van vorst en onderdanen), in welke wereld de *Cura* is geschreven, in welke juridische traditie Filips werkt (hoofdstukken 1-3), hoe daaruit het leerstuk van de onvervreemdbaarheid van vorstelijke rechten is gegroeid en wat Filips zegt over de grenzen van de vorstelijke macht (hoofdstukken 4-5).

In de systematische bespreking van de vitale overheidsdiensten in het kernhoofdstuk worden de opvattingen van Philips van Leiden in een juridische context geplaatst. Dat is nuttig, zeker voor een historicus als ik, voor wie de middeleeuwse rechtswetenschap een vreemde wereld is. Helaas heeft Timmer niet de gave om ingewikkelde zaken eenvoudig uit te leggen. Dat zien we bijvoorbeeld in de spitsvondige bespreking van Philips' opvattingen over het onderhoud van landwegen (168-171). Timmer constateert daar dat Philips het publieke karakter van een weg *impliciet* laat afhangen van het gebruik dat ervan gemaakt wordt. Dat is blijkbaar belangrijk, want dit gebruiksprincipe kwam niet voor in het Romeinse recht. Was Filips hier dan origineel en zijn tijd vooruit? Robert Fruin dacht dat het gebruikte argument voor 'consumptie-belasting' hier inderdaad 'misschien voor de eerste maal' werd gebruikt. Fruins 'baanbrekende publicatie' wordt door Timmer zonder reserves aangehaald. Alleen de oplettende lezer ontdekt dat Fruin zich vergiste, omdat deze 'vroegere vorm van het profijtbeginsel' ook al in Orléans was verdedigd, namelijk door de hoogleraar Lambert de Salins, wiens *Distinctiones* Philips bezat (169). Timmer noemt Lambert de Salins 'een belangrijke bron voor Philips', maar nergens blijkt waarop dat oordeel gebaseerd is. De *Distinctiones* blijken in de *Cura* niet te worden